

דף הרחבות לנושא –

מאבות מלאכות שבת (שיעור 14)

מלאכת טוחן - גדרים

שיעור מספר 64

❖ העמקה בהגדרת מלאכת טוחן: מקרה מבחן – מעיכת בננה

האם מותר למעוך בננה בכדי להאכילה לתינוק?
לכאורה לפי הראשונים הסוברים שאין איסור טוחן באוכל המוכן לאכילה כמות שהוא, מותר. ברם יתכן שכשם שיסברו ש"לפני הזקנים" אסור, מפני שאינו ראוי לאכילתם, כך יאסרו גם את ריסוק הבננה לצורך התינוק.

אם המעיכה נעשית סמוך לאכילה, הרשב"א יקל, והחזון איש יחמיר.
לכאורה אין מקום לסמוך על מעיכה שאיננה דקה, מכיוון שמדובר במעיכה, ולא בחיתוך.
החזון איש מכריע לחומרה –

חזון איש אורח חיים סימן נז

נמצאנו למדים ששחיקת בנות לפני התינוקות בשבת, שאינם יכולים ללעוס, אפילו להאכילם לאלתר אין כאן היתר של הרשב"א (מפני שהחזון איש סובר שהיתרו של הרשב"א נאמר רק באוכל הראוי לאכילה) ... וכבר הכריע בשו"ע ... דבכל ירק חייב... ואם כן יש בזה חיוב חטאת, ואין לנו להתיר אלא על ידי שינוי, בקתא דסכינא, או קתא דכף ומזלג וכך פוסק בשש"כ –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק ו סעיף ח

אסור למעך בננה וכדו', אך בעבור ילד קטן מותר, אבל דווקא שיעשה כן על ידי שינוי
ברם רבים מהפוסקים חולקים על זה –

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן עד טוחן שאלה ב

האם מותר למעוך ולרסק בננות.

בתחילת התשובה הרב פיינשטיין מראה שטענת החזון איש, שמהתוספתא האוסרת לחתוך גרוגרות וחרובים לפני הזקנים מוכח שגם טחינה הסמוכה לסעודה אסורה היא נגד כל הפוסקים – הרשב"א, הר"ן, הרמ"א, מג"א (למרות שהמג"א מתלבט מעט), פרי מגדים, שו"ע הרב, ערוך השולחן, ועוד.
הוא ממשיך ומבאר שבמקרה של בננה גם החזון איש היה צריך להקל, מכיוון שריסוק הבננה איננה מלאכת טחינה –

ריסוק הבננות נראה שאין לאסור אף לשיטת החזון איש דאין להתיר אף סמוך לאכילה בדק דק כטחינה ממש, דענין טחינה הוא כשנעשו פירורין ורסיסין דקין, כטחינת קמח וכדומה, וזה א"א לעשות ע"י מזלג וכף, אלא דנשאר רק חתיכה אחת, אך שנעשה רך מאד בלחות הרבה וגם המראה לא נשתנה ולכן יש להתיר לשחוק בננות לתינוקות סמוך לאכילתן גם במזלג כדרך שהנשים שוחקות להתינוקות

האגרות משה אומר שמעיכת הבננה היא כלל איננה "טוחן". "טחינה" היא הפרדת החפץ ופירוקו. מעיכת הבננה איננה מפרקת את הבננה, אלא רק מורחת אותה. זו כלל איננה טחינה, ולכן אין סיבה לאסור אותה.
דבריו פוסק הרב עובדיה –

שו"ת יחיה דעת חלק ה סימן כז

שאלה: האם מותר לרסק במזלג בשבת בננה או ירק מבושל לצורך תינוק, ודין עשיית סלט בשבת.
בסיכום: מותר לכתחלה לרסק בננה או ירקות מבושלים בשיני המזלג לצורך תינוק, וכיוצא בו, כדי להאכילו לאלתר. ומותר גם כן לעשות סלט בשבת, ולחתוך הירקות דק דק, על מנת לאכול לאלתר. ויש נוהגים ממדת חסידות לחתוך הירק של הסלט חתיכות גדולות קצת. ואף על פי שאין זה מן הדין, מכל מקום המחמיר תבוא עליו ברכה

ברם, בהמשך דבריו, החזון איש חולק מפורשות על טענה זו של הרב פיינשטיין –

לענין חיוב טוחן אין נפקותא בין דבר יבש שמתפרד לרסיסים נפרדים, ובין דבר רטוב שמתדבק בטחינתו לגוש עב

לפנינו מחלוקת מהי מהות הטחינה. טחינה היא פירוק הקשרים הפנימיים שבתוך עצם. לדוגמא – גרעין החיטה מורכב מהקמח שלו. הקמח שבו מחובר, והטחינה מנתקת את הקשרים הפנימיים, ולכן אחרי הטחינה נגלה הקמח לעינינו. הרב פיינשטיין אומר שזה נכון רק אם לפני המלאכה יש עצם אחד, ואחרי עשיית המלאכה ניתן לזהות עצמים נפרדים רבים. דבר זה איננו קורה, לדוגמא, בבננה. הבננה נמעכת, אך נשארת עצם אחד. פירוק החלקים אחרי המעיכה היא כחיתוך הבננה לפני המעיכה, ועל כן אין לזהות במעיכה טחינה.

החזון איש אומר שהגדרה זו מפספסת את מהות המלאכה. מעיכת הבננה שברה את הקשרים הטבעיים שבתוך הבננה. אמנם הלחות מאפשרת לקשרים חדשים להיווצר, ולכן הבננה נשארת עצם אחד, אך אלו קשרים חדשים שנוצרו בגלל הלחות, ואילו הקשרים המקוריים כבר הופרדו.

החזון איש הוכיח את דבריו מהאיסור לטחון דבלה וגרוגרות, שגם הם בעצם נמעכים בתוך עצמם, ולא מתפרקים לחלקים רבים!

ומה שכתב אחר זה "לענין חיוב טוחן אין נפקותא בין דבר יבש שמתפרד לרסיסים נפרדים ובין דבר רטוב שמתדבק בטחינתו לגוש עב, שהרי דבלה וגרוגרות שנכתשין מתדבקים לגוש ומכל מקום יש בהן משום טוחן!" לא דמי כלל, דגרוגרות הא הם תאנים יבשים שנטחן לרסיסים, אך מפני שיש בהגרוגרות דבר המדביק, נדבקים הרסיסים זה לזה, ואף אחר שנדבקו ניכרין שהם רסיסים שנדבקו זה לזה. לכן הוא טחינה. וכן הוא שחיקת הריפות בקדרה – לעולם ניכרין שהם דברים מפורדין שנתדבקו. ואינו כן שחיקת בננות, שאי אפשר על ידי שחיקה לעשותן רסיסין, אלא הוא בכל שחיקה שיהיה לא מתפרדין לפירורין, אלא שהוא דבר אחד כמתחלה, אלא שנעשה רך מאד בלחות הרבה כידוע

הרב פיינשטיין מבאר שהגרוגרות הם תאנים מיובשות, שהדבש שבהן מדביק אותן והופך אותן לחתיכה אחת. כאשר מועך את הגרוגרות, הוא מפרק את חתיכות התאנים. זה אינו דומה למעיכת הבננה, שהייתה חתיכה ועתה מקבלת צורה חדשה. הרב פיינשטיין לא הסתפק בתיאוריה, אלא בדק את המציאות בשטח –

וגם בדקנו בעצמנו ששחקנו גרוגרות ושחקנו בננה על ריב אייזין (פומפיה) וראינו שהוא כן. ולכן יש להתיר לשחוק בננות לתינוקות סמוך לאכילתן גם במזלג כדרך שהנשים שוחקות להתינוקות

לקראת סוף השיעור נפנה להרחבות בענין טוחן אחר טוחן. שם נעמד על אותה הנקודה – האם מדובר על פרימת הקשרים הטבעיים שהקב"ה הכניס בעולם, או על קשרים חדשים מעשה ידי אדם.

❖ **למהות היתר הטחינה בשני שינויים**

המושג של "שני שינויים" הוא מושג הדורש ביאור. עשיית המלאכה בצורה שונה היא עדיין עשיית המלאכה בשינוי. מהי משמעות ההבחנה בין שינוי אחד או שניים? האם ישנו הבדל בין לשנות מעט לבין לשנות הרבה? בשיעור למדנו את דברי שבלי הלקט –

ספר שבלי הלקט ענין שבת סימן צב

ואי איכא דקשיא ליה, כיון דבדרכו חייב משום טוחן, על ידי שינוי פטור אבל אסור ליהוי? תשובה: קתא דסכינא, שינוי גמור הוא, דבין מדוך של אבן למדוך של עץ הוי שינוי, כדתנן בפרק קמא דביצה, וקתא דסכינא הוי שינוי גמור, הלכך מותר לכתחילה, כדאמרינן גבי בורר

שבלי הלקט משווה את ההיתר במקרה שלנו להיתר לברור באופן השונה לחלוטין מהברירה האסורה. מהדברים משמע שהטחינה האסורה היא טחינה לצורך שימוש בטווח הארוך. אם הטחינה נעשית לצורך שימוש מידי, ובאופן שונה משמעותית מדרך הטחינה הרגילה, היא איננה מזוהה כטחינה כלל. ברם, מרכבת המשנה מציע מעט אחרת –

מרכבת המשנה (חעלמא) הלכות שבת פרק כא הלכה כ

תרתני בעינן, ביד הסכין ובקערה, אבל ביד הסכין ומכתשת – אסור, משום גזרה שמא יטחון דק דק. אבל ביד הסכין ובקערה הוה ליה גזרה לגזרה

מרכבת המשנה מזכיר לנו שמדובר בטחינה שאיננה יעילה לגמרי, אין כאן טחינה דק-דק. האיסור לטחון כך הוא רק גזירה שמא יטחון דק-דק. לכן שני שינויים מתירים את הטחינה באופן הזה, שכן לאסור את זה יהיה גזירה לגזירה.

❖ **הראשונים הסוברים שהיתר הטחינה נאמר על יום טוב, ובשבת אסור**

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קמא עמוד א

אמר רב יהודה: הני פלפלי מידק חדא חדא בקתא דסכינא - שרי, תרתי - אסיר. רבא אמר: כיון דמשני - אפילו טובא נמי

תוספות מסכת שבת דף קמא עמוד א

פירש ר"ח בשאלתות דרב אחאי בפרשת אמור אל הכהנים מפרש דבי"ט מיירי

מבחינות רבות, דיני הכנת האוכל ביום טוב קלים יותר מאשר בשבת. כשם שמותר לבשל ביום טוב כך מותר להכין את האוכל מבחינות נוספות. ר"ח מסיק שמדובר בסוגייתנו ביום טוב, אך בשבת אסור לטחון, גם בשינוי.

בעלי התוספות מקשים עליו מספר קושיות –

וקשה לר':

1. דהוה ליה לפרש בהדיא, כיון דבמכילתין לא מיירי אלא בשבת!
 2. ועוד, היכי אסר רב יהודה כולי האי בפלפלין, הא אפילו מלח שרינא בפ"ק דביצה (ד' יד.) במדוך של עץ!
- הסוגיה בשבת דף קמא עוסקת בהלכות שבת. אין זה סביר שבאמצע הסוגיה יוכנס דין מדיני יום טוב, ללא שהגמרא רומזת לכך. מעבר לכך, בהלכות יום טוב יש הלכות המקלות הרבה יותר מכך. לכן בעלי התוספות מסיקים שסוגייתנו עוסקת בהלכות שבת.

אלא נראה לרבי דהכא בשבת איירי, ואגב דאיירי בטלטול על ידי שינוי מייתי ליה הכא ובכולה שמעתא נמי מייתי מיילי דשבת טובא אף על גב דלא שייכן הכא כולי האי אבל ביי"ט נראה לר"י דשרי בלא שינוי, אפילו במדוך של אבן כשאר תבלין כדבריהם מבארים הריף הרמב"ן והרמב"ם.

❖ **האם היתר הטחינה בשינוי מבוסס על היותו "שינוי" או היותו "דרך אכילה"?**

למדנו לעיל את דברי שבלי הלקט ומרכבת המשנה. במרכבת המשנה שלמדנו לעיל מבאר שההיתר הוא מפני שזו גזירה לגזירה. בדבריו בהחלט נשמע שההיתר הוא מפני השינוי, המזכיר לאדם שלא לטחון בצורה טובה. אם כך, המוקד הוא השינוי, לא דרך האכילה.

שבלי הלקט מבאר שהיתר הטחינה בשינויים דומה להיתר הברירה. בהלכות בורר למדנו שהטעם המרכזי להיתר ברירה ביד ומיד היא מפני שזו דרך אכילה. אם כך, לכאורה ההיתר לשיטתו מכוון לכיוון של העולת שבת, המתיר את הטחינה בשינוי סמוך לסעודה בלבד. מצד שני, שבלי הלקט כותב שכאשר עושה שני שינויים זהו "שינוי גמור". לשון "שינוי גמור" מזכיר את הביאור שביארנו בדברי הפרי מגדים, שהטחינה בשינוי גמור פשוט איננה אסורה כלל. ברם, אין זה הכרחי. בהחלט יתכן שטעם ההיתר לשיטתו הוא מפני שזו דרך אכילה, והשינוי שבדבר נועד להבדיל בינה לבין הטחינה המסחרית.

האגלי טל (מלאכת טוחן ס"ק כח) מקשה על ההשוואה של שבלי הלקט בין היתר זה לבין ההיתר בהקשר של בורר. ראשית, בהקשר של טחינה בשינוי אין דרישה של שימוש לאלתר. שנית, אם הוא אכן משתמש לאלתר, מותר להשתמש בסכין עצמה, כדברי הרשב"א!

לכאורה מקושיות אלה משמע שהאגלי טל סובר שהיתר טחינה בשינוי נובע מהשינוי, ולא מדרך האכילה. לגבי הקושיה השניה, לכאורה הפוסקים הללו מבחינים בין חיתוך, המותר לאלתר, לבין טחינה ממש, שיש לעשות בשינוי.

בהמשך האגלי טל מיישב את קושייתו. דבריו מעט מורכבים, ולכן נבאר אותם בלשונונו – האגלי טל מציע להבחין בין חיתוך של ירקות, לבין חיתוך של תבלינים (או ירקות שנועדו לתבל). הרשב"א התיר לחתוך אוכל לאכילה לאלתר. אך חיתוך תבלינים ואוכל שנועד לתבל דומה יותר לחיתוך המסחרי, גם אם הוא נועד לשימוש מיידי. לכן ההיתר של הרשב"א אינו מועיל בפלפלים שנועדו לתבל.

אגלי טל מלאכת טוחן ס"ק ל אות ה

כתב הרשב"א, והובא לפסק הלכה ברמ"א, דמותר לחתוך ירק דק דק כדי לאכול לאלתר ... דהוי דרך אכילה ולא דרך מלאכה ... אך זהו רק באוכלין, שהם לעצמם, וכיוון שאכלם לאלתר, לא הוי דרך מלאכה, רק דרך אכילה. אבל פלפלין ... דחשוב מכשירין הוי דרך מלאכה, ולא מהני מה שאוכל המאכל שנותן בו הפלפלין לאלתר ... על כן אסור דיכת הפלפלין בלא שינוי, אפילו לאכול לאלתר ... אבל בשינוי, דהוי מלאכה כלאחר יד דפטור מן התורה משום דלא הוי מלאכת מחשבת ... לא גזרו גזירה שאין יכולין לעמוד בה

האגלי טל ממשיך ומבאר שבחיתוך הפלפלים וטיבול המאכל קורים שני דברים – א. הפלפל נחתך ונאכל. זה מצד עצמו מותר מצד היתר הרשב"א. ב. המאכל מקבל את טעם הפלפלים, זה דומה לטחינת תבלין, האסורה גם בשימוש לאלתר. לכן אם חותך בשינוי, לאלתר, מכיוון שניתן לראות בפעולה זאת את התוצאה הראשונה (חיתוך הפלפל ואכילתו לאלתר), חז"ל לא גזרו לאסור מצד התוצאה השנייה, מכיוון שזו גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה.

האם היתר זה הוא מצד דרך אכילה או מצד השינוי? שאלה טובה. מצד אחד, לכאורה המטרה היא לאפשר לתבל את האוכל לשימוש מיידי, וההיתר נובע מכך שלפחות מטרה אחת בו היא מטרת, דרך האכילה" הרגיל. מצד שני, כפי שהאגלי טל מבאר, אין דרך להיתר חיתוך תבלינים כדרך אכילה. חיתוכם בהגדרה הוא חיתוך שנועד לשימוש מאוחר יותר (כפי שהוא מסביר שם). אם כך, ההיתר הוא לעשות בשינוי מכיוון שזו גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה. נשמע שיש צורך לאפשר לאנשים להסתדר, ולכן קבעו שיעשו זאת בשינוי.

❖ טוחן אחר טוחן

בשיעור הקודם הזכרנו את המחלוקת הבאה, אך טרם העמקנו בדברים –

חידושי הר"ן (מיוחס לו) מסכת שבת דף עד עמוד ב

יש מחמירין ואוסרין לפרר פת לתינוק בשבת לפי שהוא מחוסר הכשר אחר, ולא נהיר דכל דטוחן אחר טוחן לית ביה משום טוחן

רוב הראשונים פוסקים כמיוחס לר"ן, האומר שאין טוחן אחר טוחן.

ספר יראים סימן רעד [דפוס ישן - קב]

לפרר לחם מותר, מאחר שנטחן כבר לא מצינו טוחן אחר טוחן

לאור זאת הראשונים הבחינו בין שני סוגים של טחינת מלח –

ספר כלבו סימן לא

כתב הר"ף ז"ל וז"ל ושמעתי בשם הרב מקינון ז"ל שמלח הגס של ים שמותר לפזרו על השלחן מעט ולהדקו בקתא דסכינא, אבל מלח של שליניש, שנעשה דק מתחילתו ואח"כ עושין ממנו פתיתין גדולים, מותר לחתוך ממנו בסכין מדי דהוה אפת

מלח ים שמעולם לא נטחן, מותר לטחון בשינוי בלבד. אך מלח שכבר נטחן, וחזר ונעשה מגורען, מותר לטחון גם ללא שינוי.

החזון איש מחדד את ההגדרה –

חזון איש אורח חיים נז

אבל הא דאין טחינה בפת היינו שאין טוחן אלא בהפרדה של חיבור טבעי, אבל הפרדה של חיבורי בני אדם אינו בכלל טוחן, אפילו אם חיבר דבר שלא נטחן מעולם, אלא בא מעולם מפורד

מלאכת טוחן מתייחסת רק לדברים שמטבעם מחוברים. מלאכת טחינה היא הפרדת הקשרים שקשר הקב"ה בתוך עצמים בעולם. אם האדם יצר קשרים שכאלה, הפרדתם איננה כלולה במלאכת טוחן. זו הכוונה ב"אין טוחן אחר טוחן". החיבור של האדם נחשב כחיבור מקרי, וממילא הפרדתו איננה מלאכה. נפקא מינה גדולה להגדרה זו היא טחינת פירות מבושלים –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק ו סעיף ט

פירות וירקות שנתמעכו על ידי הבישול ונוחים הם מאוד לריסוק, נפקע מהם איסור טחינה

אמנם הפירות והירקות הללו לא עברו טחינה בכלי, אך הקשרים הפנימיים שבתוך הפרי והירק כבר הופרדו על ידי הבישול. לכן טחינתם היא כטחינה אחר טחינה. ברם, יש מקורות לכך שיש טוחן אחר טוחן. יש איסור לטחון חרס, למרות שרגבי העפר שבעזרתם ייצרו את החרס נטחנו כבר! שביתת השבת מעלה את הקושיה הזאת ומספר קושיות דומות, ומתרחץ –

שביתת השבת¹ פתיחה למלאכת טוחן אות ז

כמו לעניין בישול, דקיימא לן דאין בישול אחר בישול, אך בבטלה הפעולה הראשונה יש בישול אחר בישול ... כן לעניין טחינה, כי הטוחן חטים, טחינה זאת היא המכשרת לאכילה, וטחינת הלחם – לאו מידי עבד, דקמחא טחינה טוחן. מה שאין כן החרס שנתקשה, בטלה טחינה ראשונה, ויש בה משום טוחן

למדנו בשיעור שלפי האגלי טל אסור לטחון את מה שטחנו לצורך הקמת המשכן – רגבי עפר וגידולי קרקע. האגלי טל (מלאכת טוחן ס"ק כא) ממשיך את הקו הזה ומבאר –

מכיוון שאיסור טוחן הוא רק ביחס לגידולי קרקע, הרי שאסור לטחון, לפרק, את החיבורים שהקב"ה טבע וגידל מהקרקע. אך אם כבר טחנו את הפרי, וחזרו וחיברו אותו, כבר אין כאן "גידול קרקע" לטחון, מכיוון שהקשר שהיה טמון בגידול הקרקע כבר נותק קודם לכן. לעומת זאת, רגבי העפר אינם גידולי קרקע. הם לא נוצרים וצומחים עם קשרים פנימיים. אנחנו כורים אותם מורכבים מחמת הלחות שעוברת באדמה ומחברת אותם. ממילא, אין הבדל בין הלחות ה"מקורית" לבין הלחות שהאדם ניצל לאחר מכן בכדי לחברם שוב. כלומר – בעצם אין טוחן אחר טוחן בגידולי קרקע, בגלל שאחרי הטחינה הראשונה, זה כבר לא "גידולי קרקע". אך זהו איננו כלל המהותי למלאכת טחינה, אלא להגדרת "גידולי קרקע".

¹ הרב יצחק מלצן (ה'תרי"ד-ה'תרע"ז), מתלמידי הרב ישראל סלנטר, דיין ומו"צ בקלם וראש ישיבת ראדין. בסוף ימיו עלה לארץ והתגורר בירושלים.